

Рајко ДУЕВ
Војислав САРАКИНСКИ

ЗА ТРАНСКРИПЦИЈАТА НА СТАРОГРЧКИТЕ АНТРОПНИМИ И ТОПНИМИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Правилната транскрипција, т.е. пренесувањето на зборовите од класичните јазици на македонски, не е само плод на стремежот за научно сознание или предмет на научничка љубопитност, туку задача од која зависи успешното преведување на врвните дела од античката литература на македонски, а, во пошироки рамки, и подлабокото навлегување во севкупната античка цивилизација. Поставувањето на единствена и конечна јазична норма за транскрипција на античките термини и имиња е прашање со голема важност не само за класичните филолози и за преведувачите, туку и за сите научни работници кои имаат намера или веќе го истражуваат античкиот свет.¹

¹ Основните одредници за транскрипција на термините од античката културна сфера се веќе поставени во пионерската статија на проф. М. Д. Петрушевски, „За транскрипцијата на латинските и грчките зборови и имиња на македонски“, објавена во списанието „Литературен збор“ од 1966 год. Предлозите и одредниците на проф. Петрушевски – иако храбри и нови во времето во кое беа објавени – сепак се покажаа недоволно опсежни за да одат во чекор со развојот на преведувачката дејност кај нас, зј што проф. Петрушевски главно се водел од имињата што ги среќавал во текот на неговата научна работа. Во следните триесетина години, на македонски јазик беа преведени многу врвни дела од античката литература; преку нив, пак, во македонскиот јазик навлегуваа нови антропони и топоними, за чие решавање и транскрипција преведувачите не можеа да се поведат по ниту една поширока норма за транскрипција. Овој труд е целосно поставен врз погледите и принципите на работа на проф. Петрушевски, но има за цел да воспостави целосна и сеопфатна норма за

Секој сериозен обид за верно транскрибирање на термините од еден странски јазик на македонски, мора пред сè да почива врз доброто познавање на неговите гласовни особености, морфолошката структура и ортографијата. Доколку јазикот чии зборови се транскрибираат има слична гласовна структура со нашиот, транскрипцијата ќе може да се изврши релативно лесно и без нерешливи проблеми; познавањето на морфолошката структура, пак, ќе овозможи полесно вклопување на зборовите во граматичкиот систем на нашиот јазик, зашто немањето падежна структура кај нас условува поинакви морфолошки решенија одошто во старите јазици.

Иако гласовната структура на старогрчкиот јазик е сосем слична со нашата, а и изучувањето на класичните јазици кај нас има релативно долга традиција, недостигот на строго опре-

транскрибирање на старогрчките поими, при што секако се води сметка и за развојниот пат на морфолошкото и фонолошкото устројство на македонскиот јазик во последните триесетина години.

Во 2001 г., проф. д-р М. Бузалковска-Алексова ја објави статијата „Транскрипцијата на имињата од старогрчкиот и од новогрчкиот јазик“ (*Литературен збор* 48, 3–4, стр. 43–47), во која направи корекција на седмото поглавје (*Транскрипција на иџуѓиџе имиња*) на *Правописот* од 1998 г., поточно – на делот за транскрипција од старогрчки (76–79) и новогрчки јазик (100–101). Но, авторката главно се задржа на добро образложени забелешки за транскрипцијата, како и на многуте печатни грешки во старогрчките зборови.

Во 1998 г., на еден од состаноците на деветчлената група која работеше на *Старогрчко-македонскиот речник* (во печат), а на кој се разгледуваа токму проблемите во врска со транскрипцијата на етниконите, се заклучи дека досегашните правила за транскрипција не се доволни за да се разрешат многубројните проблеми наметнати од придавките и етниконите изведени од топоними. Иако имаше предлози проблематичните зборови да не се транскрибираат, туку да се преведуваат описно, авторите на оваа статија настојуваа овие проблеми да се разрешат во согласност со фонологијата на нашиот јазик, како можност – со објавувањето на *Речникот* – да се стави крај на различieto во транскрипциите и прифаќањето на туѓи транскрипции. Авторите на трудов беа задолжени од раководителите на проектот (проф. Д. ×адиковска и проф. В. Митевски) да изготват предлог-транскрипција, која беше усвоена од групата автори во 2000 г. Овој предлог наредните години доживеа одредени измени, што непрестајно ги наметнуваше работата на *Речникот*; најпосле, со цел предлозите да се проверат пред поголем број компетентни научни работници, авторите ја презентираа оваа транскрипција на научниот собир *Денови на Блаѓоја Корубин*, одржан во март 2005.

делена норма за транскрибирање на старогрчките поими сè уште ги соочува преведувачите и научните работници со низа недоумици. Така, неретко се случува едно исто име да се транскрибира на неколку разни начини,² а чест е и случајот кога две различни имиња, поради погрешна или неусогласена транскрипција, се поистоветуваат и создаваат забуна.³

Проблемите, всушност, се должат на тоа што термините од античката културна сфера навлегувале (и сè уште навлегуваат) во нашиот јазик не директно, туку со посредство на многу други, најчесто несоодветни литературни и граматички традиции. Во нив, изговорот на старогрчките и латинските имиња најчесто се приспособува кон живиот изговор на соодветниот јазик. Влијанието на латинската, византиската, а во поново време и на француската, италијанската и германската културна традиција оставиле силен печат врз обликот во кој едно име или термин се прифатил кај нас.⁴ Со развојот, пак, на средствата за масовна комуникација, сè поголем број термини и имиња се преземаат и со посредство на англискиот јазик - и тоа, за жал, механички, без никакво размислување или посериозна консултација со познавачите на оваа област, што доведува до создавање на измислени, хибридни или сосема погрешно сфатени термини.⁵

² На пример, името Ἰσαυρικός може да се сретне транскрибирано како *Исаврик*, *Исаурик* или *Изаурик*, во зависност од традицијата од која било прифатено во нашиот јазик.

³ Така, имињата Οἰνεύς (*Ојнеј*) и Αἰνείας (*Ајнеј*) неретко погрешно се транскрибираат како *Енеј*.

⁴ На византиската традиција, на пример, се должи погрешната транскрипција на имињата Ἡράκλειος, Αἰσχύλος и μαίνας со *Ираклиј*, *Есхиал* и *менада* наместо правилните *Хераклеј*, *Ајсхиал*, *мајнада*; од латинската културна сфера се преземени транскрипциите на Φοῖβος и Βοιωτία – *Феб* и *Беоџија*, наместо правилните *Фојб* и *Бојоџија*.

⁵ Неретко се случува во преводите на телевизиските програми да се сретнат сосем непрофесионални и неиздржани преводи од типот на *Хејдес*, *Улиссес* или *Јулисис*, *Сениџор* (како лично име!), *Данира*, а всушност се работи за *Хад*, *Уликс*, т.е. *Одисеј*, *кениџаур* (митско суштество!) и *Дејанејра*. На пример, во една емисија (патеписна туристичка реклама) за островот Крф, митскиот остров *Фајакија* и неговите жители, *Фајакиџиџије* (споменати во „Одисејата“) беа наречени *Феникија* и *Феничани*!

Но, предмет на нашиот интерес не се облиците што се среќаваат во европските литературни традиции, ниту пак средновековниот латински или византиски грчки изговор. За да се разрешат сите недоумици и најпосле да заживее правилната транскрипција на имињата од античката културна сфера, неопходно е, пред сè, да се согледа и прифати изобилството од сведоштва кои недвосмислено говорат во прилог на класичниот начин на читање и изговор на старите јазици – што речиси во сите земји со развиен наставно-научен систем веќе е одамна востановена пракса. Се разбира, вкоренетите навик и долгогодишната традиција на погрешно цитирање кај нас ќе предизвика тешкотии; но, во одбрана на нашите заложби, би можеле да се послужиме со мислата на проф. Михаил Д. Петрушевски, искажана во контекст на сличните проблеми во врска со транскрипцијата на латинските поими:

„Кај некои од нив ќе биде лесна ревизијата и корекцијата, односно враќањето на правилната транскрипција, како на пример кај *конвулсија*, *консул*, а кај другите ќе остане, можеби уште за долго, старата форма....Правилната ориентација и доследното спроведување на класичниот изговор ќе ја подготват оваа ревизија и за 10 - 20 години ќе биде полесно да се изврши таа, зашто *ушииѝе на нашииѝе луѓе ќе бидатѝ веќе навикнаиѝи на изговороиѝ Кајсар, Кикерон...*“.

Од сето ова е јасно дека, при одредувањето на нормите за транскрипција, ќе се зема предвид исклучиво класичниот изговор на старогрчкиот јазик;⁶ секако, некои веќе прифатени имиња и термини, кои одамна навлегле во нашиот јазик, нужно ќе предизвикаат и мали отстапувања, за кои ќе стане збор подолу.

1. Транскрипција на вокали и дифтонзи

1.1. Старогрчкиот јазик разликувал **кратки** (α, ε, ι, ο, υ) и **долги** (ᾱ, η, ι, ω, ū) **вокали**. Ваквата поделба на вокалите има смисол само во јазик со квалитативен акцентски систем. Акцентскиот

⁶ На ова место нема да ги набројуваме правилата за изговор на старогрчкиот јазик; тие можат без никаква тешкотија да се најдат во секоја граматика на старогрчкиот, како и во речиси секој пообеман речник.

систем на македонскиот јазик е квантитативен: вокалите не се разликуваат по должина, туку само по височината и интензитетот на изговорот, та оттаму нема особена потреба при транскрипцијата да се бележи разликата помеѓу кратките и долгите вокали. Така, α и ᾱ ќе се предаваат како *a*, ε и η со *e*, ι и ἰ со *i*, ο и ω со *o*, а υ и ὕ со нашето *u*.⁷

► *Καίκασα* – *Кавкаса*, *Μεσάννα* – *Месана*; *Μέγαρα* – *Меџара*, *Μικήνα* – *Микена*; *Ταμίαιτις* – *Тамиаитија*, *Δίον* – *Дион*; *Ὀρέστης* – *Оресџ*, *Σαπφώ* – *Сајфџ*; *Λύκος* – *Ликос*, *Τυδεύς* – *Тидеј*.

1.2. Кога ќе се најде во средина на зборот, **групата -ια-** се транскрибира со *-иа-*,⁸ но на крај на зборот транскрипцијата ќе гласи *-ија*:

► *Βίαις* – *Бианџ*, *Περίανδρος* – *Периандар*; *φιλοσοφία* – *философија*, *δημοκρατία* – *демокраџија*.

1.3. Дифтонзите **-αι-**, **-ει-** и **-οι-** секогаш се транскрибираат со *-ај-*, *-еј-*, *-ој-*, со цел да се зачува нивната дифтоншка вредност.⁹ Дифтонзите **-αυ-** и **-ευ-**, секаде каде што е можно, се

⁷ Во најраниот период од развојот на старогрчкиот јазик, овој глас се изговарал како [u], што може да се види и од изговорот на дифтонзите. Сепак, во класичниот период (од V век ст. е.), неговиот изговор почнал да се менува и, преку фонетската вредност [ü], почнал да се доближува до гласот [i]. Водени од принципот дека секој глас би требало да се означува со најблискиот постоечки глас во нашиот јазик, при транскрипцијата овој глас ќе го бележиме со нашето *u*, што, впрочем, е веќе прифатено во сите досегашни преводи на класичните дела.

⁸ Точно е дека, при непосреден контакт на самогласките *u* и *a*, меѓу нив се создава гласовен превој, па изговорот на оваа вокална група би можел фонетски да сезначи со [iʷa], што се гледа и од македонскиот правопис, кој пропишува бележење *-ија-* во сите позиции. Но, според сведоштвата на старите граматичари, превојниот глас во старогрчкиот не бил толку силен и изразен како во македонскиот, особено во средина на зборот. Затоа, за старогрчкото **-ια-** може да се дозволи транскрипцијата *-иа-*, но само во средна положба, додека за **-ια** на крајот од зборот транскрипцијата ќе гласи *-ија*, во согласност со македонскиот правопис.

⁹ Инаку, би можеле да се сфатат како двосложни групи *-аи-*, *-еи-*, *-ои-* и да се акцентираат погрешно. *V*. и следниот параграф (за *-ав-*, *-ев-*): изговорот [aw], [ew] во македонскиот јазик е речиси невозможен.

транскрибираат со *-ав-* и *-ев-*, а **дифтонгот** *-оу-* се предава со *-у-*.¹⁰

- ▶ *Κιθαιρών* – *Киѿајрон*, *Λειμώνη* – *Лејмона*, *Οἴτυλος* – *Ојѿил*.
- ▶ *Καύκασα* – *Кавкаса*, *Εὕτυχος* – *Евѿих*, *Θούριοι* – *Туриш*.

Во некои случаи дифтонзите *-αυ-* и *-ευ-* од фонетски причини не можат да се транскрибираат со *-ав-* и *-ев-*. Ова особено се случува кај имињата кај кои во македонската транскрипција дифтонгот треба да биде носител на последниот слог, или пак кај имињата во кои дифтонгот треба да се најде пред глас сличен по место на изговор (на пример *φ*) или пред консонантска група. Само во овие случаи дифтонгот може да се разреши и да се транскрибира со *-ау-* или *-еу-*:

- ▶ *Καύνος* – *Каун*, *Κένταυρος* – *Кенѿаур*, *Λεῦκτρα* – *Леукѿтра*, *Εὐφράτης* – *Еуфраѿи*, *εὐφορία* – *еуфорија*.¹¹

2. Транскрипција на консонанти и консонантски групи

Веќе беше истакнато дека консонантскиот систем на старогрчкиот јазик не се разликува многу од македонскиот. Затоа, тука ќе бидат прикажани само правилата за транскрипција на помалку познатите гласови, на оние што ги нема во нашиот јазик и на неколку карактеристични консонантски групи.

2.1. Гласот ζ се транскрибира со s:

- ▶ *Μεγάρβαζος* – *Меѿабас*, *Ζάγκλη* – *Санкла*, *Ζέα* – *Sea*.

Кај традиционално прифатените зборови, факултативно може да се наведе и облик со гласот з:

¹⁰ Атичките „лажни“ дифтонзи *ει* [e] и *ου* [o] се предаваат како да се вистински.

¹¹ Како исклучок од ова правило, покрај *кенѿаур*, *Еѿидаур*, *арѿонауѿ*, дифтонгот *-αυ-* се предава како *-ау-* и во *Арѿонауѿишка*, *cf.* и со новообликуваните зборови *асѿронауѿ*, *науѿишка*, *науѿишка милја*, за да се избегнат двојните стандарди кај зборови изведени од ист корен, кој сè уште има активна улога во зборообразувањето.

► Ζηνοβία – *Зенобија* (*Зенобија*), Ζηνόδοτος – *Зенодој* (*Зенодој*), Ζήνων – *Зенон* (*Зенон*).

Долго време во нашата преведувачка дејност се практикуваше употребата на гласот *з* за транскрибирање на старогрчката *seīa*. Оттука, во преводите, но и во литературата наменета за поширока публика, честопати можеа (и сè уште можат) да се чујат облиците *Зевс*, *Зенон*, *Зенобија* итн. Но, право е да се каже дека ваквиот начин на транскрибирање по природа ниту е македонски, ниту го почитува историскиот развој на овој глас во нашиот јазик; тој е речиси без размислување преземен од западните јазици, каде гласот *s* воопшто и го нема. Уште Константин Философ (Свети Кирил) ја забележал разликата меѓу *з* и *s* во македонските говори, како нешто што ги одделува, на пример, од моравските; токму затоа, во глаголицата го вклучил, освен знакот *земља*, и знакот *сјало*.¹² Значи, во говорот што послужил како основа на старословенскиот имало два различни гласа, состојба што може да се види и денес, во македонскиот. Оттука, нема аргумент поради кој старогрчката *seīa* би се транскрибирала со *з*, наместо со *s*.¹³ Можни и правилни облици се единствено *Sea* за старогрчкото *Ζέα*, *Меџабас* за *Μεγάβαζος*, *Сенон* за *Ζήνων*, и секако, *Севс* за *Ζεύς*. Променава, секако, е голема и јасно е дека за да се примени во пракса е потребно време; кај традиционално прифатените и навлезени облици, може да се наведе и традиционалната транскрипција, како *Зевс* и *Зенобија*; но, тоа е пракса што сè повеќе ќе треба да се одбегнува.

2.2. Гласот θ секогаш и без исклучок се транскрибира со *ӣ*:

► Βαθεῑα – *Баӣеја*, Βάθων – *Баӣон*, Γεράνθρασι – *Геран̄ири*.

2.3. Консонантската група -тθ- се предава упростено со -*ӣ*-; комбинациите -пф- и -кх- не се менуваат, т. е. се пишуваат како -*ӣф*- и -*кх*-:¹⁴

¹² в. П. Хр. Илиевски, *Појава и развој на ӣсмотӣо: со ӣосебен освр̄тӣ кон ӣочей̄отӣотӣе на словенска̄ӣа ӣисменостӣ*, МАНУ 2001, 167, 208–9.

¹³ в. Б. Конески, *Историска фонологија на македонскиот јазик*, МАНУ/Култура, Скопје 2001, особено стр. 62–64.

¹⁴ Според принципот на изговорливост: *Сайфó* и *Бакхилид* можат да се изговорат, но не и **Аӣӣӣӣӣда* или **Аӣӣӣӣӣӣда*.

▶ Ἀτθίς – Аѿида, но: Σαπφώ – Саѿфô, Βακχυλλίδης – Βακхилид.

2.4. Комбинациите -σβ-, -σγ-, -σδ- и -σμ- се предаваат со -зб-, -зѳ-, -зд- и -зм-, во согласност со старогрчкиот класичен изговор:

▶ Λέσβος – Лезбос, Πελασγοί – Пелазѳи, Ἀρτάβασδος – Арѿабазд, κόσμος – козмос.¹⁵

3. Транскрипција според морфолошката структура: о- и а- основи

3.1. Завршокот -ос, во општи рамки, се изостава:

▶ Ἄσωπος – Асоѿ, Μάρδος – Мард, Ἄγλαυρος – Аѳлаур.

Кај консонантски групи кои се изговараат тешко, завршокот -ос факултативно се пренесува со -о. Ваквите групи можат да се разрешат и поинаку, на пример со анаптички вокал:

▶ Βάκχος – Βακх(о), Λάτμος – Лаѿмо, Ἴσθμός – Исѿам.

Завршокот -ос се транскрибира со -о во т.н. *хиѿокорисѿици*, т.е. скратени имиња или прекари:

▶ Ἴφικλος – Иѿикло, Πάτροκλος – Паѿрокло.

Кога е носител на акцент, завршокот -ос може да се изостави или, факултативно, да се транскрибира со -о. Кај традиционално прифатените имиња завршокот се изостава:

▶ Παρνασσός – Парнас, Ἀλικαρνασσός – Халикарнас, но: Δελφός – Делф(о).

Кога пред него има вокал, завршокот -ос се транскрибира со -ј. Ова подеднакво важи и за примерите во кои -ηο- – -εω-:

▶ Μενέλαος – Менелај, Ναυσίνοος – Навсиној, Κλυτόνηος – Клиѿонеј, Ἀγέλεωσ – Аѳелеј.

¹⁵ Како исклучок, сепак поради веќе воспоставениот изговор *козмос* се дозволува и двојна употреба *козмос/космос*.

Кај топонимите од женски род, завршокот -ος по потреба може да се замени со -а:

▶ Ἀβάρνος – Абарна, Ἀβάτος – Абатиа, Ἀζωτός – Асоија, Γαληψός – Галейса.

Сложенките со -ανδρος се транскрибираат со -андар:

▶ Θέρσανδρος – Терсандар, Τέρπανδρος – Терпанитар.

3.2. Завршокот -ον се изостава:

▶ Ταυρίανον – Тавријан, Βαγίστανον – Багиситан, Τείχιον – Тејхиј.

Завршокот -ον останува само во имињата на светилиштата:

▶ Ἀβάτον – Абатион, Αἰάντειον – Ајанијејон, Ἡραῖον – Херајон.

3.3. Завршокот -ως кај малубројните имиња од атичката деклинација се предава со -о:

▶ Ἀπολλώς – Ајоло.¹⁶

3.4. Завршокот -α при транскрипцијата не се менува:

▶ Βάδιζα – Бадуса, Ἀβάκενα – Абакена.

Завршокот -ια се транскрибира со -ија, а завршокот -εα со -еа; -εја се пишува само кога и грчкиот збор завршува на -εια:¹⁷

▶ Μασσαλία – Масалија, Τεύθεα – Тевтхеа, Μήδεια – Медеја.

¹⁶ Со исклучок на Τρώς – Трос како едносложен збор и веќе традиционално прифатеното име на легендарниот критски крал Μίνως – Минос.

¹⁷ Ова решение навидум е спротивно на одредбите на македонскиот правопис, но, како што гледаме, во старогрчкиот се правела мошне јасна разлика помеѓу завршоците -εα и -εια, која треба да се зачува и во македонската транскрипција.

3.5. Завршокот -η во македонската транскрипција се предава со *-a*, во согласност со потеклото на овој завршок во старогрчкиот јазик:

▶ *Σάνη* – Сана, *Θούλη* – Тула, *Ἀγαύη* – Аџава.

Завршокот *-ιη* се транскрибира со *-ија*, а завршокот *-ειη* со *-еа*; *-εја* се пишува само кога и грчкиот збор завршува на *-ειη* (cf. 2.2.a.):

▶ *Θεσπεσίη* – Тесџесија, *Μαρέη* – Мареа, *Ἀδραστείη* – Адрасџеја.

3.6. Завршокот -ας кај *a*-основите се транскрибира со *-a*:

▶ *Ἐπαμεινόνδας* – Еџамејнонда, *Βούτας* – Буџа, *Ἀβαντίδας* – Абаниџида.

Традиционално прифатените имиња, кои веќе се наоѓаат и во некои преводи на класични дела, ќе се транскрибираат во досега усвоениот облик:

▶ *Ἀινείας* – Ајнеј.

Завршокот *-ιας* се разрешува со *-ија*¹⁸, а *-εας* со *-еа*. Во случај името да завршува на *-ειας*, се пишува *-еја*:

▶ *Τειρεσίας* – Тејресија, *Τελέας* – Телеа.

3.7. Завршокот -ης се изостава кога станува збор за општо познати, традиционално веќе прифатени имиња:

▶ *Αἰσχίνης* – Ајсхин.

Завршокот *-ης* се испушта во сложените лични имиња чиј втор дел е *-δότης*, *-ίδης* или *-φόντης*:

▶ *Πολυδότης* – Полидоџи, *Ἀγεσιπολίδης* – Аџесиџолид, *Δηιφόντης* – Дејфонџи.

¹⁸ Без оглед на машкиот род: cf. во македонскиот *бозиција*, *судија*, *Илија* и сл.

Завршокот -ης кај имињата од дорското и северозападното дијалектно подрачје се предава со -а:¹⁹

▶ Λεωβώτης – Леобоῖα, Λευτιχίδης – Левῖιχιда.

4. Транскрипција според морфолошката структура: основи на оклузив и *nt - основи

4.1. Кај гутуралните основи се зема предвид основата на името:

▶ Θώραξ – Торак, Κλεάναξ – Клеанакῖι, Πνύξ – Пник.

Кај имињата од женски род на чистата основа се додава -а:

▶ Σάλπιγξ – Салῖинῖα, Σφίγξ – Сфинῖα.

4.2. Кај лабијалните основи се зема предвид основата на името:

▶ Κώνοψ – Коноп, Μέρωψ – Мероп, Οἶνωψ – Ојноп.

4.3. Кај денталните основи се зема предвид основата на името:

▶ Ἀδρύμητς – Адримейῖ, Γαργαρίς – Гарῖарид, Οἰδίπους – Ојдиῖод.

Кај имињата од женски род, на основата се додава -а:

▶ Θέμις – Темидα, Θέσπυλις – Тесῖилида, Ἀβαντιάς – Абанῖи(j)ада.

4.4. Кај *nt - основите, кај имињата со **асигматски номинатив** се зема предвид основата на името. Истото правило важи и за имињата со **сигматски номинатив**.

▶ Τελέων – Телеонῖι, Φιλομέδων – Филοмедонῖι, Ἴφимέδων – Ифимедонῖι.

▶ Μιμάς – Миманῖи, Οἶνοῦς – Ојнунῖи, Σατνιόεις – Сатниоенῖи.

¹⁹ Ова е особено полезно при преведувањето на историографските дела каде, на пример, често мора да се направи разлика меѓу атинските и спартанските војсководители, и сл.

5. Транскрипција според морфолошката структура: ликвидни и назални основи

5.1. При транскрипцијата кај **ликвидните основи** се користи основата на името, која во македонската транскрипција звуковно ќе се совпадне со неговиот облик во номинатив:

▶ *Βιάνωρ* – Бианор, *Καλήτωρ* – Калетор, *Ῥηξήνωρ* – Рексенор.

5.2. При транскрипцијата кај **назалните основи** се користи основата на името, која во македонската транскрипција звуковно ќе се совпадне со неговиот облик во номинатив:

▶ *Λεβήν* – Лебен, *Καρνίων* – Карнион, *Ἀρτέμων* – Артемон, *Τερηδών* – Тередон, *Φόρκυς* – Форкин.

5.3. Кај имињата од женски род од назалните основи, на основата се додава *-a*:

▶ *Σαλαμίς* – Саламина, *Ἐλευσίς* – Елевсина.

6. Транскрипција според морфолошката структура: *s*- основи

6.1. Во македонската транскрипција се отфрла **завршокот** *-ης*:

▶ *Ἀντιγένης* – Антиџен, *Σωκράτης* – Сокраји, *Λαομένης* – Лаомен, *Διομήδης* – Диомед, *Δημοσθένης* – Демосџен, *Σαράσπης* – Сарасџи, *Λαφάνης* – Лафан.

6.2. Завршокот *-κλῆς* (или *-κλέης*) се транскрибира со *-кле*:

▶ *Περικλῆς* – Перикле, *Δαμοκλῆς* – Дамокле, *Ἡρακλῆς* – Херакле, *Ἀγακλέης* – Аџакле.

7. Транскрипција според морфолошката структура: *i*- и *u*- основи

7.1. Кај *i*- основите, **завршокот** *-ις* се транскрибира со *-иј*:²⁰

²⁰ Ова подеднакво важи за имињата со генитив на *-ιος* и на *-εως*.

▶ Θῆρις – *Териј*, Πίρωμις – *Пиромиј*, Βέλις – *Белиј*, Σαίς – *Саиј или Сај*.

7.2. Имињата од женски род се предаваат со завршокот *-ија*:

▶ Ταμίαθις – *Тамиаџија*, Κάδυτις – *Кадиџија*, Ἄβοτις – *Абоџија*.

7.3. Кај имињата на градови **чиј втор дел е -полиς**, завршокот *-ις* сосем се отфрла:²¹

▶ Φιλίπποπολις – *Филипопол*, Περσέπολις – *Персејол*.

7.4. Завршокот **-ῶ** кај имињата од женски род се транскрибира со *-ó*, или, факултативно, со *-оја*²².

▶ Ἐρατώ – *Ераџо*, Σθενώ – *Сџенó или Сџеноја*, Τελεσθῶ – *Телесџо или Телесџоја*.

7.5. Кај *и-* основите, **завршокот -υς** при транскрипцијата се предава со *-иј*:

▶ Θύς – *Тиј*, Βίθυς – *Биџиј*.

7.6. Кај имињата од женски род се користи завршокот *-ија*:

▶ Πίτυς – *Пиџија*, Κότυς – *Коџија*.

7.7. Завршокот **-ευς** при транскрипцијата се предава со *-еј*:

▶ Μεγαρεύς – *Меџареј*, Μικηνεύς – *Микенеј*, Ἰδεύς – *Идеј*.

8. Транскрипција на туѓите имиња во старогрчкиот

8.1. Латинските лични имиња што се јавуваат кај хеленски автори, а во кои гласовите не секогаш се бележеле на ист начин (на пример Κοῦίντος и Κοίντος, Ἄελιος и Αἴλιος) се транскрибираат според нивниот оригинален, латински облик:

²¹ Ваквото решение е делумно условено од традицијата, но и од досега објавените преводи и препеви на класични дела.

²² Треба да се одбегнува решението *-она*, бидејќи доаѓа од латинските облици на имињата од овој тип (cf. Λητώ, лат. Latona за Летó).

▶ *Κοίντος* – *Квинт*, *Κλαυδιανός* – *Клавдијан*, *Πορσέννας* – *Порсена*.

8.2. Од друга страна, некои **имиња на племиња и народи**, традиционално прифатени и познати преку латинската културна сфера, во грчкиот имаат поинакви облици. Во тој случај, при транскрипцијата се зема предвид грчкиот, а не латинскиот облик:

▶ *Σαρμοάται* (т.е. *Sarmatae*) – *Савромайи*, *Σάλυες* (т.е. *Saluvii*) – *Салијци*.

8.3. Заемките од други, најчесто **неиндоевропски јазици**, кои во грчкиот не се менуваат по падежи, се бележат во обликот што го имаат и во грчкиот:

▶ *ἑπέφ* – *ејепф*, *Θώθ* – *Тоџ*, *Ἀλιλάτ* – *Алилаџ*.

8.4. При транскрипцијата на **неменливите имиња од библиско потекло**, освен транскрипцијата според старогрчкиот изговор, се дава и обликот што името го има во македонскиот превод на Библијата:

▶ *Ἀβακούμ* – *Абакум (Авакум)*, *Ἄβελ* – *Абел (Авел)*.

9. Varia

9.1. Празниците секогаш се транскрибираат во множина:

▶ *Γυμνοπαίδαι* – *Гимнопајди*, *Ἰακίνθια* – *Хиакинџии*, *Διονύσια* – *Дионисии*.

9.2. **Имињата на светилиштата** и во транскрипцијата остануваат во номинатив (= 3.2.).

▶ *Ἄβατον* – *Абаџон*, *Αἰάντειον* – *Ајанџејон*, *Ἡραῖον* – *Херајон*.

10. Други забелешки при транскрипцијата на топонимите

10.1. Кај двосложните имиња на градови и помали острови, завршокот -ος останува независно на која основа припаѓа, со

цел да се одбегне едносложен збор во македонската транскрипција:²³

▶ *Λέσβος* – *Лезбос*, *Ῥόδος* – *Родос*, *Κός* – *Кос*, *Πύργος* – *Пирџос*, *Ἄργος* – *Арџос*.

10.2. Кај некои топоними, особено кај оние кои во основата содржат ликвид, транскрипцијата понекогаш не мора да оди до едносложен збор. Во тој случај, факултативно може да се употреби и анаптички вокал, кој во некои случаи е дури и нужен:

▶ *Σκόμβρος* – *Скомброс* или *Скомбар*, *Ἴστρος* – *Исиџрос* или *Исиџар*, *Ἴσθμός* – *Исиџам*.

10.3. Топонимите од среден род множина, а кои всушност се **индоевропски колективи**, во македонската транскрипција имаат завршок *-a* и стојат во еднина:

▶ *τὰ Μέγαρα* – *Меџара*, *τὰ Βουκέφαλα* – *Букефала*, *τὰ Βάτια* – *Баџиа*.

10.4. Топонимите од машки или женски род множина би требало да се транскрибираат во множина. Се разбира, ова не важи за традиционално прифатените имиња на некои мошне познати градови:

▶ *αἱ Ἀθήναι* – *Аџина*, *αἱ Συρακούσαι* – *Сиракуса*, *αἱ Μικῆναι* – *Микена*,
▶ *но: οἱ Σόλοι* – *Соли*, *αἱ Σάρδεες* – *Сарди*, *αἱ Γεράνθραι* – *Гераниџри*.

10.5. Некои топоними од два збора можат и да се преведат, ако тоа го дозволува контекстот:

▶ *Γорδίον τεῖχος* – *Гордиев ѕид*, *Κασσιτερίδες νῆσοι* – *Калајни осџрови*, *Λευκὴ κώμη* – *Бело село*.

10.6. Некои топоними од два збора во кои вториот елемент е **πόλις** се транскрибираат како да се слеани:

²³ Ова правило може да се пренебрегне само во уметничките прелеви, па *metri causa* да се употреби *Пил*, *Пирџ* или *Род*.

► Βάδεως πόλις – Бадеоџол, Ἡρώων πόλις – Хероџол, Κροκοδίλων πόλις – Крокодилоџол, Μεγάλη πόλις – Меџалоџол.

11. Транскрипција на имињата на жители а градови / области и припадници на племиња / народи

Определниците што следат ни случајно не можат да ги покријат сите можни зборови од овој вид во старогрчкиот јазик, па затоа нивнаџа уџоџреба е факултаџивна. Главната нагласка во нив е ставена врз фонетската хармонија на старогрчкиот и на македонскиот јазик, како и врз формантите за образување на вакви облици во обата јазика.

При транскрибирањето на овие облици, во македонскиот секогаш е земен предвид наједноставниот можен начин за обликување, т.е. со помош на формантот *-и* или *-џи*.²⁴ Во случај кога фонетската структура на основата не дозволува образување со ваков формант, или пак звучноста на зборот не ги задоволува естетските критериуми, се користат посложени или изведени форманти, на пример *-јџи* и *-ијџи*. Ако поради одредени причини и овие форманти ја нарушуваат звучноста на преводот, како последно решение се користи формантот *-ани* или *-јани*.²⁵

11.1. Имиња на жители на градови и области / припадници на племиња или народи без карактеристичен формант за образување во грчкиот:

– Формант *-и*:

► Ἀβαντες – Абаниџи, Ἀβασκοί – Абаски, Ἀβροι – Абри, Ἀγάθυρσοι – Аџаџиџирси, Ἀζάνοι – Асани, Λοκροί – Локри, Γελωνοί – Гелони, Далμάρται – Далмаџиџи, Κελτίβηρες – Келџиџибери, Λέλεγες – Лелеџи, Μολοσσοί – Молоси, Σαβίνοι – Сабини, Σάπαι – Саџи.

²⁴ Особено кај топонимите со назална или ликвидна основа, или пак кај *о-* и *а-* основите кои имаат назал или ликвид пред вокалот, на пр. Αμφίδολοι.

²⁵ Особено кај денталните основи: Ασπενδјани, Κορινθјани, Μιλεθјани, Κρηθјани итн.

– Формант *-ци*:

▶ *Ἀμφίδολοι* – Амфидолци, *Ἀκαρνανῆες* – Акарнанци, *Ἐφυροί* – Ефурци, *Ἠδῶνες* – Едонци, *Καροί* – Карци, *Κίκονες* – Киконци, *Λυκάονες* – Лукаонци.

– Формант *-иџи*:

▶ *Σάλυες* – Салиџи, *Σίντιες* – Синџиџи.

– Формант *-јани*:

▶ *Γέργιθες* – Герџиџани.

11.2. Имиња на жители на градови и области и припадници на племиња или народи **образувани со помош на карактеристичен формант:**

а. Изведенки со *-ευς*, множина *-εις*.

– Формант *-џи*:

▶ *Δεκελείς* – Декелеџи, *Δουλιχειίς* – Дулихиџи, *Θυριείς* – Тириџи, *Καβαλείς* – Кабалеџи, *Λουσιείς* – Лусиџи.

– Формант *-иџи*:

▶ *Ἀλεξανδρείς* – Александриџи.

– Формант *-јани*:

▶ *Ἀμφισσεῖς* – Амфисџани, *Αἰθιοπεῖς* – Аџџиоџани, *Καρυανδεῖς* – Кариандџани, *Κολυτεῖς* – Колиџџани.

б. Изведенки со *-ιος*, множина *-ιοι*.

– Формант *-ци*:

▶ *Ἀσιναῖοι* – Асинци, *Βαβυλώνιοι* – Бабилонци, *Γανδάριοι* – Гандарци, *Γυρτώνιοι* – Гирџонци, *Ἐλευσῖνιοι* – Елевсинци, *Καλυδῶνιοι* – Калидонци, *Καμिरαῖοι* – Камирци, *Λασιόνιοι* – Ласионци, *Λιπαραῖοι* – Лиџарци, *Μεσσήνιοι* – Месенци.

– Формант *-џи*:

▶ *Ἀγραῖοι* – Аџраџи, *Ἀργεῖοι* – Арџеџи, *Ἀφιδναῖοι* – Афиднаџи, *Θυμβραῖοι* – Тимбраџи, *Σούσιοι* – Сусаџи, *Σαπαιοῖ* – Саџаџи.

– Формант *-ији*:

▶ *Ἀκάνθιοι* – Аканѿији, *Αἴνιοι* – Ајнији, *Βυζάντιοι* – Бисанѿији, *Μεταπόντιοι* – Меѿаѿонѿији, *Πυράσιοι* – Пирасији, *Δαύλιοι* – Давлији, *Σαγάπτιοι* – Саѿаѿији.

– Формант *-јани*:

▶ *Ἀσπένδιοι* – Асѿендјани, *Κορίνθιοι* – Коринѿјани, *Ἐφέσιοι* – Ефесјани, *Κεῖοι* – Кејани, *Κνίδιοι* – Книдјани, *Λαρισσαῖοι* – Ларисјани, *Λίνδιοι* – Линдјани, *Μιλήσιοι* – Милеѿјани, *Ὀλύνθιοι* – Олинѿјани, *Ὀπούντιοι* – Оѿунѿјани.

Во горните примери веднаш се забележува дека не е земено предвид правилото за т.н. словенска палатализација, според кое завршоците **-сјани*, **-ѿјани*, **-дјани* би требало да дадат *-иани*, *-ќани*, *-џани* (cf. *велешани*, *охриџани*). За ова има неколку причини.

Пред сè, треба да се има на ум дека секој фонетски процес, ѿа и словенскаѿа ѿалаѿализација, зајочнува и завршува во одреден историски моменѿ, кај одредена заедница на џоворѿиѿели.²⁶ На пример, фонетскиот премин на ѿ во ѿ во атичкиот дијалект не траел бесконечно, туку завршил во одреден историски момент, а секое подоцнежнo ѿ останало ѿ. Ниту апофонијата во латинскиот јазик не траела постојано: сите зборови што навлегле во латинскиот откако завршил овој процес, останале неизменети (*adamo*, *peragro*, *perfacetus*, а не **adimo*, **peregro*, **perficetus*). Во македонскиот јазик, *Христѿјани* дало *Рисјани* (а не **Рисќани*), и фонетскиот развој запрел тука. И нашите примери на *-ѿјани*, *-сјани-*, *--дјани* се новообразувања исковани долго по завршувањето на словенската палатализација, па не постои лингвистички оправдана причина за да се оспорат ваквите завршоци. Впрочем, образувања од ваков тип (*Коринѿјани*, *Колосјани* и сл.) веќе има-ме во македонскиот превод на Новиот Завет.

Уште еден аргумент: старословенското *џерв* воопшто го нема во македонските, бугарските и руските ракописи; проце-

²⁶ Ваквото решение на овој проблем беше одобрено и од проф. Р. Угринова –Скаловска, со која авторите имаа чести консултации во 2000 г.

сот на палатализација, по сè изгледа, најпрвин го опфатил ареалот на српските ракописи, и тоа почнувајќи од XI век. И повеќе од тоа, *џерв* се користи само во тугите, несловенски зборови, како *Генисареџ* и *леџеон*.²⁷

Значи, нема аргумент со кој би се соборило палатализирањето, но од друга страна – нема ниту аргумент поради кој би морале да го употребуваме секогаш и секаде, на пример во *Крикани* и *Еџиџкани*.²⁸ На преведувачот треба да му се дозволи да го одбере непалатализираниот облик, без непотребно да се лекторира.²⁹

в. Изведенки со *-ηνος*, множина *-ηνοι*:

– Формант *-иџи*:

▶ *Κυζικηνοί* – *Кисикиџи*, *Λαμψακηνοί* – *Ламџакиџи*.

г. Изведенки со *-της*, множина *-ται*:

– Формант *-џи*:

▶ *Ἀμφιπολίται* – *Амфиџолиџи*, *Ἀναίται* – *Анаџи*, *Βορυσθενίται* – *Борисџениџи*, *Θουριάται* – *Туриџи*.

– Формант *-ани*:

▶ *Ἀβδηρίται* – *Абдериани*.

11.3. Ако името на градот, областа или земјата завршува со *-ία*, името на неговите жители, племето или народот може да завршува на *-иџи* без оглед на кој начин името е образувано во грчкиот (од ова се изземени традиционално прифатените имиња, на пример *Бабилонџи*). Ова, во некои случаи, значително го поедноставува изборот на формант за транскрипција:

▶ *Ἀμβρακιάται* – *Амбракиџи*, *Βάκτριοι* – *Бакџириџи*, *Κίλικες* – *Киликиџи*, *Λύδοι* – *Лидиџи*, *Οἰωτροί* – *Ојноџириџи*.

²⁷ Види поопширно П. Хр. Илиевски, 2001, особено за *џерв* 169, 205–6, 209–210.

²⁸ Без оглед на фактот што во современиот македонски јазик дури и *-чани* веќе е автономен формант; cf. и Б. Конески, 2001, 3, 13–4, 52, особено 58–63, 105.

²⁹ Несомнено ваквите конструкции се преземени директно од српскиот јазик – *ћани* наспроти *-кани*, неводејќи сметка за несовпадливоста на овој формант со фонетика на македонскиот јазик, сп. *Криџјани*, *Еџиџјани* итн.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Лексикографски дела:

- Ιωαννίδης, Κ., *Νέο λεξικό της γλώσσας μας*, Αιγαίο, Θεσ/νίκη, 1992.
- Конески, Б., *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски џолкувања*, Детска радост, Скопје, 1994.
- Senc, S., *Grèko-hrvatski rječnik*, Naprijed, Zagreb, 1991.
- Сѝпароџрчко-македонски речник*, Матица македонска, Скопје (во печат).
- Σταματάκου, Ι., *Λεξικόν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης*, Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα, 1994.

Граматички и лингвистички студии:

- Buck, C. D., *Comparative Grammar of Greek and Latin*, University of Chicago Press, 1948.
- Buck, C. D., *The Greek Dialects*, University of Chicago Press, 1955.
- Видоески, Б. и др., *Правоџис на македонскиот лиџераџурен јазик*, Просветно дело, Скопје, 1984.
- Chadwick, J., "The prehistory of the greek language" in *Cambridge ancient history* vol. II ch. XXXIX, Cambridge Universitu Press, 1963.
- Chantraine, P., *Grammaire homerique*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1948.
- Chantraine, P., *Morphologie historique du grec*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1967.
- Dukat, Z., *Gramatika grèkoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Илиевски, П. Хр., *Појава и развој на џисмоџо: со џосебен осврџ кон џочейџоџиџе на словенскаџа џисменосџ*, МАНУ 2001.
- Илиевски, П. Хр., „Македонскиот превод на Четвороевангелието (по повод 50-годишнината од неговото објавување, Прилози. Одделение за линџвисџика и лиџераџурна наука XXVIII 1, МАНУ, Скопје 2003, 25–28.

- Конески, Б., *Грамаџика на македонскиот лиџераџурен јазик*, Култура, Скопје, 1967.
- Конески, Б., *За македонскиот лиџераџурен јазик*, Култура, Скопје, 1967.
- Конески, Б., *Исџорија на македонскиот јазик*, Култура, Скопје, 1967.
- Конески, Б., *Исџориска фонолоџија на македонскиот јазик*, МАНУ/Култура, Скопје 2001.
- Lejeune, M., *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Éditions Klincksieck, Paris, 1972.
- Martine, A., *Indoevropski jezik i „Indoevropljani“*, Knji•evna zajednica Novog Sada, 1987.
- Meillet, A., *Aperçu d'une histoire de la langue Grecque*, Librairie Hachette, Paris, 1913.
- Петрушевски, М. Д., „За транскрипцијата на латинските и грчките зборови и имиња на македонски“, *Лиџераџурен збор*, Скопје, 1966.
- Угринова Скаловска, Р., *Сџоредбена џрамаџика на словенскиџе јазици*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1994.

Избор на преводи, препеви и други литературни дела:

- Ајсхил, *Оресџија, Аџамемнон, Надџрбно жрџивување, Евмениди*, препев од старогрчки јазик, предговор и белешки Даница Чадиковска, Скопје, 1994.
- Аристотел, *Избор*, избор и превод Витомир Митевски, Скопје 1998.
- Анџолоџија на хеленскаџа лирика*, предговор, вовед и препев од старогрчки Елена Колева, Зумпрес, Скопје, 1996.
- Свеџо џисмо*, петто фототипно издание, 2001.
- Платон, *Одбранаџа Сокраџова, Криџон, Фајдон*, превод од старогрчки Елена Колева, Култура, Скопје, 1990.

Софокле, *Ојдий на Колон*, *Ојдий Тиранин*, препев од старогрчки јазик Даница Чадиговска, Мисла, Скопје, 1991.

Херодот, *Историја*, превод Даница Чадиговска, Зумпрес, Скопје, 1998.

Хесиод, *Дела и дни*, препев Витомир Митевски, Култура, Скопје 1996.

Хомер, *Илијада*, препев, предговор, увод и објасненија М. Д. Петрушевски, Детска радост, Скопје, 1995.